



E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

## E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

### Nesztelenség – a cselekvés és a történés mezsgyéjén

Ne kérd a veremtől jussodat. / Te vagy a vadász és te vagy a vad  
Weöres Sándor: *Harmadik szimfónia* 1. (1943)

A nesztelenség fogalmi körébe egyaránt vonhatók hangtalan cselekvések és zajtalan történések: „a berek szélén leveli a nyárnak / Táncot ezüst hassal, nesztelenül járnak” (Arany János, *Buda halála*, XI. 1863). Gozdsu Elek elbeszélésében az akácfaakkal körülölelt kis falusi temetőben is „nesztelen csend” uralkodott (*Ultima ratio*, 1886). Élettelen tárgy csak átvitt, metaforikus értelemben lehet nesztelen, mint Babits Mihály *Sunt lacrimae rerum* (1906) című költeményében, melynek címét Vergilius *Aeneis*-ből kölcsönözte: „Van a tárgyaknak könnyük. Érzem olykor, / hogy sírnak a szobámban nesztelen”. A nesztelenség igazából mégsem valamire jellemző, hanem valakire, és ebbe a körbe az *ami* főnévi vonatkozó névmással illetett állatok is beletartoznak. A létért folytatott harcban mindenki falni akar, nem felfalatni. Az evolúció bántón egyszerű forgatókönyve szerint a ragadozók lopakodnak vagy lesben állnak, a zsákmányállatok pedig elrejtőznek, vagy ugrásra készen tettetnek gyanútlanlanságot. A nesztelenség fogalomkörét kifejező igék alanyi vonzata ebben az esetben nem lehet élettelen tárgyat vagy növényt jelentő főnév, a széles skála a voltaképpenigen ágensztől a fiktív és kollektív ágensen át a mimetikusig húzódik. Az egérlyukat puha léptekkel megközelítő macska igazi ágens, míg a környezetének színét felvevő, élő szoborrá merevedő kaméleon a mimetikus ágens egyik sajátos fajtája. Az élővilágban megfigyelhető mimikri jelensége úgy írható le, hogy *A* ágens nem úgy viselkedik, mintha *B* ágens volna, hanem úgy, mintha nem is ágens volna, hanem architektúra.<sup>1</sup>

A hazugságnak előfeltétele a beszéd, a megtévesztés azonban évezredekkel megelőzte a szót, a tettetés, a mimikri az evolúció nélkülözhetetlen kelléke. A hallgatást viszont nem lehet színlelni, aki hallgat, az hallgat, legfeljebb a hasbeszélő tesz úgy, mintha meg sem szólalna. Jóllehet a hallgatás sokszor őszintétlen vagy megtévesztő, csak ritkán minősíthető hazugságnak. A nesztelenség viszont többnyire eleve félrevezetés, a megtévesztés szándékával való hallgatás. A hazugság és a nesztelenség egyaránt helyhez kötött, de a hazugság vagy a titoktartás társadalmi teret előfeltételez, míg a nesztelenség tényleges teret. A lopakodó párduc és a megbúvó gazella is úgy tesz, mintha nem volna ott: „Fák közt párducok néma szökkenése” (Gottfried Benn, *Énekek*, II. 1913, Eörsi István fordítása). A nesztelenségre törekvő igazi vagy mimetikus ágensek viselkedése rendszerint az élethalálharc fogalmi keretében értelmezhető, és a támadást vagy menekülést megelőző becserkészes szakaszára jellemző. A harc általában már nem nesztelen, tagolatlan hangoktól, szokássá rögzült csatakiáltásoktól hangos. Mindössze két szereplővel számolva, a végkimenetel sokszor emlékeztet a kizáró vagy logikai alapműveletére, amely akkor hamis, ha az összekapcsolt két állítás logikai értéke azonos, és akkor igaz, ha a két állítás logikai értéke eltérő. Miután Toldi Miklós bajra hívta a cseh vitézt, mindketten a Duna szigetére eveztek. Partot érve Toldi elrúgta csónakját a parttól, és a tette okát firtató kérdést ekként válaszolta meg: „egy csónak elég egy embernek: / Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége, / S nem lesz a halottnak hajóra szüksége” (Arany János, *Toldi*, XI. 14. 1846).

Toldi a szigetcsúcson felmutatta az álnok cseh lovag kardhegyre tűzött fejét. Életet oltott ki, de ezúttal nem követett el gyilkosságot: egy bajvívás győztese volt. Nem úgy estek egymásnak, mint a porban hempergő, dulakodó parasztgyerekek, hanem annak rendje s módja szerint viadalra hívták egymást. Miklós a sisakellenzőjéről levett fehér tollat küldte Mikolának, aki elfogadta a kihívást: „Vérszín a cseh tolla, fölcseréli vele: / A bajra hívásnak volt e dolog jele” (*Toldi*, XI. 12. 1846). John R. Searle az intézményi tény mibenlétét Arany János soraival is szemléltethette volna. Az amerikai filozófus a következőképpen adta meg a konstitutív vagy létesítő szabályok általános logikai formáját: „*X Y*-nak számít *C*-(összefüggés)ben”.<sup>2</sup> A madártollak kicseréléséből (*X*) önmagában nem

következik a vitézi rend által a tollcserének tulajdonított szerep (Searle szóhasználatában: státus-funkció), a bajra hívás (*Y*), amelyet ez a különös ügylet a lovagi tornákon (*C*) tölt be. A lovagi torna intézményi tény. A nyers tények – ezzel ellentétben – pusztán azok, amik. Ha a párduc átharapja a gazella torkát, az nem számít valami másnak is. A lovagok hol kopjával vívnak, hol tornalánczsával, hol meg karddal. Az állatok viszont nem választanak fegyvert, azt használják, amijük van: a fogukat, a karmukat, a csőrüket. Elsőként Arthur Schopenhauer mutatta ki a tökéletes megfelelést az állatok szervezete, életmódja és létfenntartásának eszközei között.<sup>3</sup> Jakob von Uexküll az állatok szerveinek és környezetének (*Umwelt*) megfelelését tanulmányozva állapította meg, hogy egyes (érzék-) szerveik ismeretében rekonstruálható környezetük.<sup>4</sup> Herman Ottó számos kiadás megért, németül és angolul is megjelent, népszerű tudományos könyve egyik fejezetének a cél-okság eszméjétől megigézve *A madár mint szerszám* címet adta, és a különféle csőröket ábrázoló VIII. képhez a következő megjegyzést fűzte: „akárcsak a körorvos úr szerszámotaskáját nyitnók ki”. S valóban, akad itt minden: kampó, ár, kanalas fűrő, fűrész, kés, még csapolófejsze is. A csőrök feszes szemléje után vont le a következtetést: „a madár szervezete már csőre formája szerint is a különböző táplálékhoz, természetéhez és tartózkodásához van szabva”.<sup>5</sup>

A nesztelen rejtőzködés fogalmi ellenlábasa a deixis, amely nem mindig marad következmények nélkül. Augustus császár a színész „Pyladest [...] számúzta Rómából és Italiából, mert ujjal mutatott a nézőre, aki őt kifütyülte, és így ráirányította a közönség figyelmét”.<sup>6</sup> A nesztelenség megragadására a negatív deixis is alkalmatlan, mert e különös fogalmi képződménynek is nélkülözhetetlen mozzanata a rámutatás. Ilyen a bűvész műsora, a motozás vagy a házkutatás. A bűvész a vakítóan fényes, fekete cylinder belsejébe mutat: nincs ott a fehér galamb. Mindenesetre látszani nem látszik. Odakeveredett viszont egy kósza pikk dáma az előző mutatványból, hogy elterelje a közönség figyelmét. Ha valaki, akkor a mágus az, aki igazán hisz az anyagmegmaradás törvényében. Széles mozdulatának jelentése: *Nem itt van, máshonnan húzom majd elő*. A bűvész alságos tanácstalansága éppen a fordítottja a megmotozott tanácstalan eszköztelenségének. Vértő arccal tárja szét a kezét: *Itt sincs*. Az sem ritkaság, hogy nem egy meghatározott dolog, hanem egy halmaz valamelyik vagy minden elemének hiányára mutatnak rá. A fegyőr rendszerint nem egy bizonyos dolgot keres, hanem bármit, amit a börtönrendtartás értelmében a fogvatartott nem birtokolhat. A tiltólista kategóriákat, tehát halmazokat tartalmazó halmaz: szűrő-vágó eszközök, bárminemű zsinag, még a cipőfűző is, szeszes italok stb. A rab két kezét széttárva, némán közli: *Itt nincs sem ez, sem az, sem amaz*. A negatív deixis az imént felsorolt esetekben nem egy bizonyos nem létezőre (például Harpokratész), nem is a nem létezők egy meghatározott típusára (például kentaurók),<sup>7</sup> nem is a nem létezőre általában (Semmi) utal. Éppen ellenkezőleg, tényleges létezők hűlt helyére mutatnak elképedve vagy némi keserű elégtétellel.

A másnapra kitűzött bajvívás színhelyét fürkésző ifjú Kont vitéz a mezei nyulak rémálmát öntötte szavakba, amikor így nyugtatta Lajos királyt: „Pusztá gyep, egy nyúl sem bújna el ott lesben” (Arany János, *Toldi szerelme*, XI. 100. 1863–1879). Az epifánia – egy jótékony istenség váratlan megjelenése – és a teofánia – Isten látható alakban való megjelenése – mintájára az állatok és az ember nesztelen meg nem mutatkozása a mindennapi, profán tapasztalatra hagyatkozva afániának nevezhető. Az álcázás és a felderítés valamennyi harctevékenység eredményességének feltétele. „Az álcázás egyik elve, hogy az alapvető védelmet a katonák felsőruházata nyújtja”,<sup>8</sup> a rejtő színek azt segítik, hogy a harcosok beleolvadjanak a környezetbe. Mindez a mimikrire emlékeztet, a hóköpenyt magára öltő katona úgy tesz, mintha nem volna ott. A szintén az álcázás fogalomkörébe tartozó atrapp a valódiság látszatát keltő harcjárművek, szállítóeszközök, lakóörletek megépítése. A francia *atrape* eredeti 'tőr, csapda, kelepce, hurok' jelentéséhez társult az átvitt értelmű 'megtévesztés, csel'. A II. világháborúban felfújható gumitankokból, szárnyaszegett farepülőkből, rombolók kinézetét öltő, kiérdemesült kereskedelmi hajókból árnyékhadcseregek egész sorát hozták létre, hogy megtévezzék az ellenséget. A hatékonyság érdekében a szellemhadtesteket is álcázták, az ál-álcázás és az álcázás követelményrendszere azonban gyökeresen különbözik. Az atrapp a mimikri fordítottja, valakik úgy tesznek, mintha ott volnának, ahol nincsenek. A megtévesztés legismertebb esete kétségkívül az, amikor *A* úgy tesz, mintha *B* volna, amire számos példa említhető: kémek, hírszerzők, az ellenséges hátszárba beszivárgó felderítők. Az is megesik olykor, hogy valakik nem úgy tesznek, mintha mások volnának, hanem azt a látszatot keltik, mintha sokkal többen volnának, mint ahányan vannak. 1848. október 6-án és 7-én a furfangos Csapó Vilmos nemzetőr

őrnagy sikeresen keltette a túlerő látszatát, ami végül fegyverletételre készítette Jellasics horvát bán tartalék hadtestét. Illyés Gyula költeményének (1937) is, színművének (1952) is az *Ozorai példa* címet adta: a huszárok, mintegy ötvenen, „másfél napon át / kerülgették, csak járták körbe-körbe / a vén Kálvária-hegy derekát.”

A fajtársak között zajló állati kommunikáció meglétét kevesen vonják kétségbe. A más-más fajhoz tartozó egyedek egymást értése több fejtörést okoz a viselkedéskutatóknak. Az állatok azonban nem „beszélgetnek” egymással, ezért nem sajátíthatjuk el „nyelvüket”. Az angol Hugh Lofting sikeres gyerekkönyvei 1920-tól sűrű egymásutánban követték egymást. A kötetek címadó főhőse, Doktor Dolittle megtanulta az állatok nyelvét, Polinézia, a csaknem kétszáz éves, szürke jákópapagáj volt a tanítómestere. Ludwig Wittgenstein paradoxonja – címzés nélkül – csattanós válasz Loftingnak: „Ha az oroszlán tudna beszélni, képtelenek volnánk megérteni.”<sup>9</sup> Néha mégis egyértelmű jelentés tulajdonítható egy-egy tagolatlan hangsornak: egy üvöltésnek vagy egy sikolynak. Az emberi nyelv határvidékén is megfigyelhetők hasonló jelenségek, a diadalittas tudatás vagy a fájó tudomásulvétel önkéntelen felkiáltásai. Roman Jakobson megállapítása szerint a nyelv tisztán emotív rétegét képviselő indulatszók „nem összetevői a mondatoknak, hanem ekvivalensek velük”.<sup>10</sup> Az 1790-től adatolt *indulatszó* – a kategória legjellegzetesebb típusaként – gyakran szolgál egy nagyobb egység, a *mondatszó* megnevezésére is. A fogalom egyes válfajait Kelemen József határolta el egymástól *A mondatszók a magyar nyelvben* című összefoglaló monográfiájában. Már Karl Bühler felhívta a figyelmet arra, hogy a *Satzwort* kifejezés logikai képtelenség.<sup>11</sup> Mivel a mondatszónak nevezett tagolatlan közlések nem kapcsolódnak más szavakhoz vagy szóosztályokhoz, grammatikailag besorolhatatlanok, de „valahol fel kell sorolnunk őket, és ez a hely – jobb híján – a nyelv szótára”.<sup>12</sup>

A nyelv eredetét firtató elméletekben is előkelő helyet foglalnak el az indulatszók. Az úgynevezett jaj-jaj (*pooh-pooh*) elmélet mellett még számos egytényezős teória lépett szorítóba az elsőbbségért. Ismeretes még a vau-vau (*bow-wow*), a bim-bam (ding-dong) és a hórukk (yo-he-ho) elmélet.<sup>13</sup> Otto Jespersen dán nyelvész 1922-ben mindegyiket a legjellemzőbbnek tartott hangadásról nevezte el, majd ő maga is előhozakodott a saját teóriájával, amelyet la-la-la (*sing-song*) elméletnek neveznek, mert úgy vélekedett, hogy „egykor minden beszéd dal volt”.<sup>14</sup> Harminc év múltán Ernst Gombrich művészettörténész a ham-ham (*niam-niam*) elmélet mellett érvelt.<sup>15</sup> A *Jaj!* elmentéses érzelmeket (fájdalom, öröm, lelkesültség, lehangoltság, félelem, csodálkozás) is kifejezhet, de „magyarázó szövegkörnyezet nélkül többnyire fájdalom kifejezésére használjuk”.<sup>16</sup> Az önkéntelenül kiadott, tagolatlan hangok elsődlegesen nem közlésre szolgálnak. Ha az ujjunkra csapunk a kalapáccsal, akkor is feljajdulunk, ha egyedül vagyunk. Egy-egy hasonló jelentésű indulatszó hangalakja számos nyelvben hasonló, de rokonságuk rendszerint nem nyelvi, hanem antropológiai természetű, ami a hangutánzó szókkal rokonítja őket. Idegen nyelvi közegben akkor is megérteneink bennünket, ha adott alkalommal másként szisszenünk föl, mint ahogyan ők tennék. Theodor Benfey úgy vélte, hogy az indulatszó és a szó között szakadék tátong. Az interjekció a nyelv tagadása, akkor használjuk, ha nem beszélhetünk, vagy ha nem akarunk beszélni.<sup>17</sup> A jaj-jaj elmélettel szemben másfél évszázada ugyanazokat az érveket sorakoztatják fel. Az állatokat és a beszélni még nem tudó gyerekeket éppúgy jellemzik érzelmi hangmegnyilvánulások. Az indulatszók nem simulnak bele a hangrendszerbe, olyan hangokat tartalmaznak, amelyek fonémaként nem léteznek a nyelvben, az ábécé betűinek való megfeleltetésük is gondot okoz. A Hollandiába szakadt magyar pszichológus, Révész Géza találó megállapítása szerint a vau-vau és a jaj-jaj elméletnek „nem annyira a nyelv eredete, mint inkább a hallgatás eredete okoz nehézséget”.<sup>18</sup>

A *csend van, csendben van, csendben marad* sorozat a természeti erőttől az ágens felé haladás fokozatait testesíti meg. Az egyén nem kelhet versenyre a természet hatalmas csendjével, ha mégis megpróbálja, pórul jár. Wass Albert az erdélyi havasok fenséges csendjét idézte meg regényében: „Néma volt az erdő, rettenetesen és félelmetesen néma. A csönd mintha ráfagyott volna a világra. [...] Dúdolni próbált, de érezte vergődni a hangját a nagy fehér csöndben, és ettől elhallgatott” (*A funtineli boszorkány*, 1959). A nesztelenség mindig csendben maradás, erőfeszítést igénylő, szándékos tevékenység, aki nesztelen, kiélesíti érzékeit: egyszerre les, fülel, szimatol, és nem ad ki semmilyen hangot. Az viszont egyáltalán nem biztos, hogy csend van, megesik, hogy csak az nesztült meg, aki nem akarta, hogy észrevegyék. A bárány csak a fabulákban társalog a farkassal, de a testi létezés óhatatlanul információátadás más élőlényeknek. Egyik szólásunk szerint *Az erdőnek (nagy) füle van, a mezőnek (nagy) szeme van*. A költő szikár számvetése így hangzik: „Élő itt hosszán bizony nem

időzhet, / elárulják halandó zajai” (Pilinszky János, *Senkiföldjén*, 3. 1948). A vadászat szándékolatlan információátadás mindennemű kommunikáció nélkül. Minden vadász és minden vad látszik, hallik, szaglik, s ezért rejtekéből azt kémleli, füleli, szimatolja, vajon kifürkészték-e, megneszeltek-e, megszimatozták-e. Az érzékelést jelentő magyar igék három csoportba sorolhatók, Kicsi Sándor András a statív, aktív, passzív elnevezést választotta jellemzésükre.<sup>19</sup> Az érzékelési hierarchiában a *lát, néz, látszik* hármas áll az első helyen. A *lát* (statív) a szem nem tudatos használatát, a látás képességét fejezi ki, míg a *néz* (aktív) az érzékszerv tudatos működtetésére utal. Mindkét ige alanya az érzékelőre vonatkozik, a *látszik* (passzív) esetében viszont nem az alanynak tulajdonítjuk az érzékelést. A cselekvés csaknem mindig szándékolatlan mellékhatását kifejező *látszik* ige alanya nem feltétlenül szeretné, hogy lássék. S ugyanez mondható el a *hall, hallgat, hall(atsz)lik* vagy a (*szagot*) *érez, szagol, szaglik* hármasról is.

A nesztelenség szempontjából a csökkenő térbeli távolságot mutató érzékelési hierarchia – látás, hallás, szaglás, tapintás, ízlelés – első három modalitását kifejező aktív és passzív igék a mérvadók. A tapintás és az ízlelés már a prédaejtés stádiumába tartozik, és a szétmarcangolás igéivel – *karmol, mar, harap, tép, zabál* stb. – írható le. A ragadozó csendje mindig „csalétek-csönd” (Marsall László, *Cs.*, 1977). A *hallgat* ('hallószervével figyel; nem beszél') poliszémiája a nesztelenség esetében a legszembetűnőbb. Az állat vagy az ember azért válik nesztelenné, mert észrevétlen akar maradni. Azért hallgat, hogy a legapróbb zajt is meghallja, és azért hallgat, nehogy meghallják. A *hallgat* (a *hall* ige képzős származéka) több jelentésének antropológiai háttere a jellemzően csendben zajló hallási észlelés.<sup>20</sup> A nesztelenség fogalomkörébe tartozó szavak közül több is sajátos, néha különböző érzelmi területeket átfedő, szinesztéziás poliszémiát mutat. A *neszel* ~ *neszez* változat a poliszémia és az enantioszémia határvidékén egyaránt jelentheti azt, hogy 1. 'zajt okoz', illetve azt, hogy 2. 'zörejt észlel; fülel'. Mindkettőre Tersánszky Józsi Jenőtől idézek egy-egy példát: 1. „A falhoz lapult, készen arra, hogy visszabújik rejtekébe a szemeteskosár mögé, ha valami neszez” (*Misi Mókus kalandjai*, 1953); 2. „Szavait nem vehettem ki, csak suttogását neszeztem” (*A Sámsonok*, 1922). A *hallgat* igére jellemző kettős telikusság a *neszel* ~ *neszez* párra is igaz: A vad nem neszez, nehogy megneszeljék, s neszel, nehogy megneszeljék. Ráadásul a *neszel* 'szag észlelése' is lehet: A *vizsla neszeli a vadat; Valami büzt neszelt*.

Kicsi Sándor András *Kussoló szimatolás* címmel szentelt tanulmányt a hallást és szaglást együttesen jelentő igéknek. A „kínai wén 'hall; szagot érez' [...] a viszonylag kevés számú írásjeggyel érzékletesen kifejezett igék közé tartozik: az írásjegy egy kapu, amelyben egy fül van, ám tulajdonképpen a kapu (*men*) a hangot adja meg, a fül a jelentést”.<sup>21</sup> A hall és szagot érez poliszémiáját az olaszból, spanyolból, portugálból, mordvinból vett példákkal szemléltette, majd arra hívta fel a figyelmet, hogy ez az egybeesés különösképpen jellemző az afrikai kreol és pidgin nyelvekre. A hallva szaglás jelenségének talán legemlékezetesebb példája Rainer Maria Rilke *Orpheusz, Eurüdiké, Hermész* (1907) című versében található. Orpheusz alászállt a holtak birodalmába, hogy lantjával megindítsa az árnyak királynőjének szívét. Énekével elérte, hogy kígyómarásban meghalt felesége, Eurüdiké vele tarthasson a föld színére. Az alku úgy szólt, hogy addig nem nézhet hátra, amíg fel nem érnek. Az alvilágiak Perszeponé-Proserpina szabta törvénye szerint ugyanis a lelkeket senki sem pillanthatja meg. A felkanyargó úton Orpheusz haladt elől, nesztelen árnyként követte őt Eurüdiké, aki a lélekkísérő Hermész balján haladt. Orpheusz „lelke szinte kétfelét szakadt: / tekintete, mint fürge eb, iramlott / előre, vissza; elloholt megint, / ... / a hallása meg hátraszimatolt”.<sup>22</sup>

A *cserkészlik, csapáz, vizslat* igék egyaránt kifejezik, hogy a vadászkutya a nyomot és a szagot követve űzi a vadat. A *fürkészik* ige jelentésében a szaglás és a nézés fonódik össze: 'vizslat, szimatol valami után', illetve 'kutatva figyel, szemmel tart, néz'. Az érzékek harcban játszott szerepére utalnak a *tekintet* állandó jelzői: *átható, szúrós, éles, metsző, villámló*. A *les* ige főnév, igei jelentése 'elrejtőzve, titkon néz, figyel; kémlel', főnévi jelentése 'elrejtőzésre alkalmas természetes hely, ahonnan állat vagy ember titokban megfigyelhet valakit vagy valamit; a cserkészés mellett a vadászat másik alapvető módja; a vadász számára kiépített mesterséges rejtek'. A hatékony füleléshez is *éles* hallás szükséges, aki meredten figyel, *hegyezi a fülét*.<sup>23</sup> Hangutánzó, hangfestő szavak is gyakoriak ebben a körben, némelyikük egyszerre fejez ki mozgást és hangjelenséget. A többnyire tagadó alakban vagy tiltásként előforduló *moccan* ige manapság már csak a 'szinte észrevehetetlen, apró mozdulatot tesz' jelentésben forog közszájon, régebben a 'lopva suttog, a száját alig nyitva hangot ad' értelemben is használták. A szócsaládba tartozó *mocorog* 'huzamosan halk neszt kelt' egykor azt is

jelentette, hogy 'elfojtott hangot bocsát ki'. A *matat, motoz, motoszkál* 'halk neszt okozva tapogatózva kutakodik, keresgél' rendszerint a vaksi sötétséghez kapcsolódik. A tompított hangú beszédet számos módon kifejezhetjük – *duruzsol, mormol, motyog, puszog, rebeg, sűg, sugdolózik, susmog, susog, sustorog, suttog* stb. –, de amikor valós veszély fenyeget, akkor a *sűg* és a *suttog* használata helyénvaló. A tapintást és az ízlelést leszámítva bármelyik érzék tudósíthat veszély közeledtéről, s aki *csupa szemfűl*, kellő időben *kifigyeli, kifürkészi, megneszeli, kifüleli, kiszaglássza, kiszimatolja* vagy *megorrontja* a közelgő veszélyt.

A csend közkeletű meghatározása – „semmiféle hang nem hallatszik” – a hang hiányának teljességére utal. Egy példával szemléltetve: „Semmi. Néma csend a ház körül” (Szilágyi István, *Agancsbozót*, 1990). Az erdélyi író regényében a *semmi* főnévi névmás egy hosszú felsorolást helyettesít, univerzális kvantor, amelyet a logikusok a „nincs olyan x dolog, hogy...” szófordulattal adnak vissza. A teljes csend tartalmatlan, üres, nem hallani semmit. A nyelvhasználók azonban csendről beszélnek akkor is, ha a csend nem tartalmatlan, nem üres, ha hallani valamit. Cholnoky Lászlót idézem: „Csend volt a teraszon, csak egy dongólégy verte magát az üveghez keserves sírás között” (*Kísértetek*, 1926). Az első idézet a teljes csendre, a második a részleges csendre példa.<sup>24</sup> A részleges csendet kifejező *Csend volt, csak a ... hallatszott*, illetve az *Olyan / Akkora csend volt, hogy (még) a ...-t is hallani lehetett* mondatsémák a mindennapi nyelvben is gyakran fordulnak elő. A *Csend volt, csak a ...* szófordulat ontológiai előfeltevést tartalmaz, egyhangú, ismétlődő történések, cselekvések meglétéről kezkesedik: „Csend volt ... / Csak a békák kuruttyolának / A szomszéd réteken” (Petőfi Sándor, *Első szerelmem*, 1844). Az *Akkora csend volt, hogy hallani lehetett még a ...-t is* szófordulat – az ontológiai előfeltevés mellett – episztemológiai előfeltevést is tartalmaz. A csend teszi lehetővé egy közeli halk neszt vagy távoli hangos zaj érzékelését: „És amint a fekete, lobogó masina elsijogott a messze síneken, és beállt megint az éji csend, egyszerre meghallotta e csendben a város hangjait” (Babits Mihály, *Kártyavár*, 1923).

A nesztelenség fogalomköre alá vonható jelenségek a teljes és részleges csend határvidékén tűnnek fel. Mivel a saját testi valónknál a térben nincs semmi közelebb hozzánk, a nesztelen csend esetében gyakorlatilag egybeesik, amit a *Csend volt, csak a ... hallatszott*, illetve amit az *Olyan / Akkora csend volt, hogy (még) a ...-t is hallani lehetett* mondatsémákkal szokás kifejezni. A testhangokat zárványként magukba foglaló tartalmas csendek szélső típusát sokszor jellemzi a lélegzet visszafojtása és a szapora szívverés: „Felállt, visszafojtott lélegzettel belefülett a csendbe, mert ezúttal határozottan meg akart bizonyosodni afelől, hogy nem képzelődik, s hogy nemcsak elcsigázott érzékei játszanak vele megint” (Krasznahorkai László, *Az ellenállás melankóliája*, 1989). A néma, feszült várakozás során a felajzott érzékek dübörgéssé erősítik fel a testhangokat. Ismét Krasznahorkai Lászlót idézem: „úgy érezte, különös, nagy csend borult a térre, mert nem hallott egyebet, csak saját ziháló lélegzetvétélét, azt viszont szinte belülről és nagyon erősen, mint amikor az ember egészen közel hajol egy forgó malomkerékhez”. Kosztolányi Dezső is arról számolt be, hogy az életműködés máskor alig hallható neszei felerősödnek, az ütőér zúgása „szörnyű neszt”, mely a „holt éjszakát / bedöngi, mint / a tűzharang” (*Fölébredtek*, 1924). Ilyenkor szétválaszthatatlanul egymásba fonódik látás és hallás, mint Karinthy Frigyes versbe szedett novellájában: „Talán csak a fülem káprázik, biztattam magam” (*Érdi erdő*, 1938). A nesztelen előrehaladás testi kivitelezésének legjellegzetesebb módja a lábujjhegyen járás. Úgy tartják, hogy aki lopakodik, *nem egyenes úton jár*. Alattomban, gyakran a sötétség leple alatt *lopószik, ólálkodik, oldalog, oson, settenkedik, somfordál, sompolyog, suhan, surran*. A lopakodás és a tompított hangú beszéd (*sűg, suttog* stb.) igéi között is gyakoriak a hangutánzó-hangfestő szavak, melyeknek szinte kötelező eleme a gyakran szókezdő, zöngétlen s réshang.

A *Csend van* 'nincs zaj' alanytalan mondat egy észlelhető állapotot ír le. A szerkezet egyik furcsasága abban rejlik, hogy használója nem a csend létezését állítja, hanem egy meg nem nevezett környezetről (szoba, osztályterem, erdő stb.) tartja említésre méltónak, hogy csendes.<sup>25</sup> A *van* ez esetben üres, tartalmatlan ige, a szemantikai tartalmat a névszó hordozza. A *Csend / Sötét / Hideg van* típusú mondatokban a *van* szerepe nem egyéb, mint az előtte álló ragtalan névszó igésítése.<sup>26</sup> A *van* a puszta létezés állítása helyett a *csend, sötét, hideg* stb. folyamatszerűségét nyomatékosítja. A *Csend van* alanytalan mondatnak nincsen időbeli kezdő- és végpontja, egyedül az idő múlása az, ami dologként képezi le, reifikálja a csendet, az egymást követő időpontokban tapasztalható zajtalanságot. Általános emberi tapasztalat, hogy minden mulandó. „A »népi« megismerés azonban

egyes dolgok létét egyértelműen határolatlannak tekinti, illetve a határoltságot nem teszi a létezés kifejező igék szemantikájának részévé, ezért az implicit határoltság nem feltétlen a *van* ige esetében.<sup>27</sup> A körülményeket és a háttérrel ábrázoló, illetve magyarázó igékhez hasonlóan a *Csend van* szerkezet is jellegzetesen imperfektív. A történetiszöveget viszont a perfektív igék és igei szerkezetek viszik előre, mert „időhatározó nélkül is képesek egymásutániséget kifejezni”. A *Csend van* állapotot fejez ki, „időtartamába nem eshet bele egy másik esemény”.<sup>28</sup>

A nyelvészeti szakirodalomban az állapotokat az eseményszerűségek (*eventualities*) egyik típusaként, a valódi eseményekkel szembeállítva tartják számon. Az állapotok sajátosságai közül csaknem mindig a homogenitást említik elsőként: „eseményszerkezetükben nem különíthetők el egymástól különböző szakaszok, [...] nincs fázisszerkezetük. E jegy egyértelműen feltétele annak, hogy egy eseményszerűséget kifejező szerkezetet állapotpredikátumnak tekinthessünk”.<sup>29</sup> Németh Boglárka az állapotokat kifejező nyelvi egységek három további jellemzőjét sorolta fel tanulmányában. Külső homogenitáson vagy non-alteráción azt értette, hogy e sajátos eseményszerűséget jelölő predikátumok változatlanúságot fejeznek ki. Az inherens perszisztenciát pedig úgy határozta meg, hogy az állapotok fennállása/fenntartása nem igényel erőfeszítést, létüknek általában külső beavatkozás vagy történés vet véget. Az állapotok negyedik sajátossága a non-ágentivitás, mely szerint „a cselekvőhöz minden esetben valamilyen szándékosan végzett műveletet, általában energia-kifejtést társítunk”, ami argumentumszerkezeti megszorításként is megfogalmazható: „az állapot-predikátumok alanyi argumentuma nem lehet ágens”.<sup>30</sup> A felsorolt sajátosságok nem függetlenek egymástól, hanem (részben) hierarchikusak. Az állapotok meghatározásához elegendő két jegy együttes megléte, mert a másik kettő következik belőlük: 1. ha egy predikátumra igaz a non-alteráció, akkor az inherens homogenitás is igaz rá, és 2. ha egy predikátumra igaz az inherens perszisztencia, akkor a non-ágentivitás is igaz rá.<sup>31</sup> (A két elégséges feltétele reláció viszont nem fordítható meg: 1. az inherens homogenitásból nem következik a non-alteráció, és 2. a non-ágentivitásból nem következik az inherens perszisztencia.)

A homogenitás tehát önmagában csak szükséges, de nem elégséges feltétele az állapotpredikátumra minősítésnek, mert bizonyos folyamatok leírására szolgáló nyelvi kifejezések szintén egyneműnek tekinthetők (például *valamilyen ruhát visel*), és fázisszerkezet nélküli folyamatpredikátumok (például *bámul*, *hallgat*) is vannak. A meglehetősen prózai „Csend van az erdőben” szavakkal a költő egy akusztikai állapotról tudósított (Vörösmarty Mihály, *A hűség diadalma*, IV. 1822). A szóban forgó állapot fenntartása senkinek sem kerül erőfeszítésébe, vagyis ágentivitásról szó sem lehet, és nem történik semmiféle változás, vagyis szerkezete homogén, belső osztatai egyneműek, azonos vonásokkal jellemezhetők. A nyers tényekről beszámoló *Csend van*, *Sötét van*, *Hideg van* mondatok természeti erőt fejeznek ki, de az intézményi tényekről beszámoló *Háború van*, *Válság van*, *Hétfő van* mondatok által megragadott eseményszerűségeket sem áll hatalmunkban megváltoztatni. A *Csend van* (az erdőben) alanytalan mondat egy állapotot ír le, míg az *X csendben van* mondatséma fázisszerkezet nélküli folyamatot és valódi eseményt egyaránt megjeleníthet. A *Péter csendben van* a megnyilatkozástól függően az ágentivitás eltérő fokozatait képviselheti. A mondat 'hallgat, bambán bámul' jelentéssel olyan folyamat leírására szolgál, amelynek szerkezete egynemű, a szóban forgó időszakban nem történik semmiféle változás, a folyamat fenntartása nem igényel erőfeszítést, az alany cselekvő mivolta (ágentivitása) nullával egyenértékű. Füst Milán ugyan az elmúlásról írta, de egy szájtáti személyről is mondhatta volna: „Mint holmi békaporonty út és nem szól, csendbe van” (*A völgyben*, 1938).

A szinonim kijelentések egymást implikálják, logikailag ekvivalensek. Péter csendben van, hallgat. Ha nyögne, szólna, feljajdulna, nem volna csendben. A *Péter csendben van* kijelentés implikálja a *Péter hallgat* kijelentést. A *Péter hallgat* kijelentésből viszont nem következik a *Péter csendben van* kijelentés. Péter úgy is hallgathat, hogy közben éktelen zajt csap, összeszorított ajakkal, némán törzúz. A *hallgat* és a *csendben van* csak részleges szinonima. Az erőnkifejtést, legalábbis önuralmat igénylő, szándékos cselekvést kifejező *csendben marad* kifejezés jelentésébe viszont a 'csendben van' és a 'hallgat' egyaránt beleértendő: „Csendben maradtunk, mert Drugeth jó ember volt, ártalmatlan, nagyon békés, afféle tudós, s bár ez a csend határozott áldozatot jelentett, [...] megadtuk neki, mert tudtuk, mennyire idegesíti a suttogás” (Ottlik Géza, *A Drugeth-legenda*, 1939). A következő lépcsőfok a nesztelenség, aki megneszült, még arra is ügyel, hogy a legkisebb zajt se csapja, s többnyire még el is rejtőzik, hogy látni se lássák. A pogány törökkel hadakozó Gárdon vitéz a lombok





**KIS-TÓTH FERENC, 1. Magyar kivándorlók (It maradt munkaeszköze (20. század eleje), 2015;  
2. Pléhkrisztus (A fák már tudják a jövőt), 2015; 3. Nagypám emlékére (A háborúban részt vett  
magyar hősök és áldozatok tiszteletére), 2016; 4. 2015 - Bevándorlók sátrai a temetőben, 2015**



között reszkető fény láttán „kivoná kardját, s hallgatva huzódott / Beljebb bokra mögé, s némán rejtette hatalmát” (Vörösmarty Mihály, *A hűség diadalma*, IV. 1822). A nesztelenség fogalomkörét a megfeszített érzékelés, a zakatoló testhangok, a mozdulatlanság és a lopakodás igéi jellemzik elsősorban. Az összpontosítást követelő részcselekvések egymásba mosódnak, egyetlen folyamattá állnak össze: „A vadász ül hosszú méla lesben / Vár felajzott nyílra gyors vadat” (Vörösmarty Mihály, *Szép Ilonka*, 1. 1833). *A vadász lesben ül* – a helyzet alakulásától függően – a fázisszerkezet nélküli folyamat és a valódi esemény meghatározta skálán helyezhető el.

Az ember nesztelenségének számos más oka is lehet, mint a közvetlen túlélés. A somolygó kisded azt hiszi, hogy ha lecsukja a szemét, őt sem látják. Szeme lehunyásával nem kívánságot fejez ki, hanem téves gyakorlati következtetésre jut: *Ha én nem látok, engem sem látnak*. Azt azonban sohasem tudhatjuk meg, mire gondolt valójában. Ludwig Wittgenstein is csak egy gyanakvásra okot adó feltevésre hagyatkozhatott: „Talán elsietett a feltevésünk, hogy a csecsemő mosolya nem tette-tés?”<sup>32</sup> Amikor a kamasz kilógó lábbal lapít a takaró alatt, tudja, hogy látják, de azt szeretné, hogy ne lássák: *Bárcsak ne kellene felkelni, iskolába menni, dolgozatot írni*. Oktondi viselkedésében élesen elválík egymástól kívánság és tudás. A nesztelenség önfeledt játék is lehet, mint a bújócska vagy a kevésbé ártatlan ijesztgetés. Az archaikus népi játékokban megőrzött állati magatartásformákat tanítani sem kell, hároméves kor körül minden gyerek ösztönösen tud bújócskázni, fogócskázni, és szeret leskelődni. Alkalmadtán rá kerül a sor, ő lesz a hunyó, a fogó. A nesztelenség 'vigyáz, őriz' jelentéssel sokszor a felnőttkorban feltámadó felelősségérzetnek is velejárója. Fáy András regényében a jóságos, odaadó Klárcsi egyetlen rezzenés nélkül őrizte a betegeskedő Veronka álmát: „Ha szunnyadott nénje, órákig ült szobori csendben a szobában” (Fáy András, *A Bélteky-ház*, 1832).

A hódítás hadijáték. A harckészültség fokozatainak, a szabályzatba foglalt éberségnek nemcsak a hadseregben vannak egymásra következő fokozatai. Esterházy Péter útmutatása szerint „óvatosan, tapintatosan, leleményesen és főként megvesztegető kedvességgel s finomsággal cserkesszük be magunkat, nehogy megneszüljünk, »Elsőfokú Neszülttség«” (*Ki szavatol a lady biztonságáért?*, 1982). A szerelmesek összebúvó, meghitt nyugalma is egyfajta nesztelenség. A külvilág ekkor nem fenyegető, hanem zavaró és érdektelen. Berzsenyi Dániel így idézte vissza a kedvesével töltött meghitt perceket: „Minden megszűnt, s az estvének / Nyugalmában hallgatott, / Csak szíveink verésének / Döbögése hallatott” (*Fannim emléke*, 1799–1802). A halandókban gyakran tolul fel az állati rettegés helyébe lépő kérdés: *Mi végre?* A lélek nyugtalansága olykor tájleírás alakját ölti. Pilinszky János versében a megneszült lényként megszemélyesített táj szűkülő félelmének költői képei a tárgyat kereső szorongás kivetítéséről tanúskodnak: „A hallgatózó kert alól / a fa az ürbe szimatol” (*Őszi vázlat*, 1942). A megszemélyesítéssel létrejött hipallagé egyik esete, amikor az észlelő helyett az észlelet észlel: „csend fülel, motoz a setét” (József Attila, *Mondd, mit érlel...*, 1932). Ehhez hasonló, amikor a jellemzően csendben végzett tevékenységet a csend maga végzi: „S a tisztos, nagy csönd meglapul” (Ady Endre, *Ének aratás előtt*, 1912). Illyés Gyula egyik verssora pedig arra példa, amikor a ház előtti padon üldögélő, öregedő férfiember a szemérmetlenül kitarulkozó augusztusi égbolt alatt anyagelvű hite szerint kockázat nélkül vet a mérleg két serpenyőjébe mindenséget és parányt: „Fülelek csillag-csöndre csábult füllel is csak így földi zajt” (*Nyári csöndek*, 1968).

A csalafinta vénember minduntalan a kaszást próbálja rászedni, az eliramló idő elől próbál elbortorkálni: „Jó rejtek itt ez, vadnak otthonosság, / amelybe nem lát űző, kandi szem, / a biztos csend, amelyben megpihen / az ajzott gond s az őrködő okosság.” Áprily Lajos tudván tudta, hogy a *menekül* vagy az *elbújik* ige vonzatai ez esetben kérlelhetetlenül a valóságos térre utalnak: „Engem nem bujtatsz, vatta-szürke köd, / hiába visznek rejtekedbe séták” (*Lesnek reám*, 1965). Ugyanebben az évben keletkezett *Kérés az öregséghez* (1965) című versében a költő egy másik lehetőséget is felvetett: „A közlékenység kútját tömd be bennem, / karthauzi legyek a cella-csendben.” A szótlán szerzetes nem földi javakra vágyik, Isten csendes szavát szeretné meghallani a csendben. Fülel, de nem evilági neszre neszel. Az élővilágban egyedül az embernek adatott meg, hogy nesztelenségével a transzcendens felé próbáljon meg utat nyitni. Ám amíg az ösztönösen nesztelen viselkedés (a becserkészés vagy a rejtőzés) leírásában Gilbert Ryle nevezetes fogalmai – a „tudni, hogy mi” (*knowing what*) és a „tudni, hogyan” (*knowing how*)<sup>33</sup> – csak nehezen vagy egyáltalán nem választhatók szét egymástól, addig az Istennel folytatandó néma párbeszéd csillapítatlan szükségétől hajtva valójában nem tudjuk, mit tesszünk, és „még azt sem tudjuk, hogyan kell helyesen imádkoznunk” (Róm 8,26).

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Vö. Ács Péter, *Kommunikációs eszközök és a virtuális ágens* = DEMETER Ervin (szerk.), *Konstruált világok*, Typotex, Budapest, 2014, 117. k.
- <sup>2</sup> John R. SEARLE, *Elme, nyelv és társadalom* (1998), Vince, Budapest, 2000, 125. skk.
- <sup>3</sup> Vö. Arthur SCHOPENHAUER, *Ueber den Willen in der Natur* (1836) = E. GRIESEBACH (hrsg.), *Schopenhauers sämtliche Werke* III. Reclam, Leipzig, é. n. [1900] 239.
- <sup>4</sup> Vö. J. v. UEXKÜLL–G. KRISZAT, *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen*, Julius Springer, Berlin, 1934, 63. k.
- <sup>5</sup> HERMAN Ottó, *A madarak hasznáról és káráról* (1901), Gondolat, Budapest, 1960, 75. és 77.
- <sup>6</sup> SÜETONIUS, *Caesarok élete*, Európa, Budapest, 1961, (II. 45) 77.
- <sup>7</sup> Demeter Márton azt nevezi negatív deixisnek, amikor a beszélő nem létező, mégis ismert és látható „dolgokra” utal. Vö. *Izográfia: Peirce ikon-terminusáról és az 'eikon' görög kifejezés analizéséről*, Kézirat, 2009, 2. és 5.
- <sup>8</sup> NAGY István György (főszerk.), *Haditechnikai kislexikon* (1971), Zrínyi, Budapest, 1976, 70.
- <sup>9</sup> A mondatot újra lefordítottam, mert Neumer Katalin szó szerinti fordítása suta: „Ha egy oroszlan beszélni tudna, mi nem lennénk képesek öt megérteni.” Vö. Ludwig WITTGENSTEIN, *Filozófiai vizsgálódások* (1953), Atlantisz, Budapest, 1992, (II. XI) 321. – Az eredeti: „Wenn ein Löwe sprechen könnte, wir könnten ihn nicht verstehen.”
- <sup>10</sup> Roman JAKOBSON, *Nyelvészet és poétika* (1958) = *Hang – Jel – Vers*, Gondolat, Budapest, 1969, 217.
- <sup>11</sup> Vö. Karl BÜHLER, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Gustav Fischer, Jena, 1934, 361. – Az eredeti: „Der Terminus Satzwort ist, logisch streng beurteilt, ein hölzernes Eisen.”
- <sup>12</sup> KENESEI István, *Szófajok* = KIEFER Ferenc (főszerk.), *Magyar nyelv*, Akadémiai, Budapest, 2006, 99.
- <sup>13</sup> A magyar szakirodalomban meghonosodott elnevezéseket használom, ám ezek nem mindig felelnek meg pontosan az angol kifejezéseknek.
- <sup>14</sup> Otto JESPERSEN, *Language, its Nature, Development and Origin* (1922), Allen & Unwin, London, 1928. Az egyes elméletek ismertetése és bírálata: 413. skk., az idézet helye: 420. – Az eredetiben: „there once was a time when all speak was song”.
- <sup>15</sup> Vö. E. H. GOMBRICH, *Elmélkedés egy vesszőparipáról, avagy a művészi forma gyökerei* (1951) = HORÁNYI Özséb (szerk.), *A sokarcú kép*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1982, 19.
- <sup>16</sup> KELEMEN József, *A mondatzók a magyar nyelvben*, Akadémiai, Budapest, 1970, 46.
- <sup>17</sup> Vö. Theodor BENFEY, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, Cotta'schen Buchhandlung, München, 1869, 295.
- <sup>18</sup> RÉVÉSZ Géza, *A beszéd eredetének problémája* (1942) = *Tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1985, 429.
- <sup>19</sup> Vö. Kicsi Sándor András, *Az érzékelést jelentő igék három csoportjáról* (2001) = *Szöszemantika*, Tinta, Budapest, 2007, 34. skk.
- <sup>20</sup> „A hallási észlelés két működési kombinációja: a hallásé és a hallgatásé. Ezek közül az első közvetlenül fiziológiai, s a hallási működés reagálása annak adekvát ingerére. Bizonyos mértékig ez is szelektív jellegű, szelektivitása azonban közvetlenül az ingerek intenzitásának, tartamának, frekvenciájának [...] az eltérésén alapszik. A [...] hallgatásnak is meglehetősen a maga fiziológiai alapja; ha így lenne is azonban, nincs módunk megfelelően rámutatni az érintett szervre.” F. C. BARTLETT, *Az emlékezés* (1932), Gondolat, Budapest, 1985, 279.
- <sup>21</sup> Kicsi Sándor András, *Kussoló szimatolás*, Dunatükör, XIII, 2015, 70.
- <sup>22</sup> *Orpheus. Eurydike. Hermes.* Rab Zsuzsa fordítása. – Az eredeti: „Und seine Sinne waren wie entzweit: / indes der Blick ihm wie ein Hund vorauslief, / umkehrte, kam und immer wieder weit / ... / blieb sein Gehör wie ein Geruch zurück.”
- <sup>23</sup> A fülelés a reguláris hadviselésben a csapatfelderítés egyik módja, az ellenség helyének, erejének és tevékenységének meghatározása merőben akusztikai jelek alapján. Elsősorban harcérintkezés során alkalmazzák, illetve akkor, ha a felderítők mélyen behatoltak az ellenséges területre. Vö. SZABÓ József (főszerk.), *Hadtudományi lexikon* A–L, Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995, 383. – A II. világháborúban az amerikai, francia, japán, magyar, német és szovjet hadseregben hatalmas rovarokra emlékeztető technikai eszközöket állítottak rendszerbe, a fülelőörsök ezekkel, illetve ezeken teljesítettek szolgálatot.
- <sup>24</sup> E fogalmak mibenlétét másutt részletesen kifejtettem, lásd E. Bártfai László, *Teljes, részleges és viszonylagos csend*, Dunatükör, XIII, 2015/2, 66–84.
- <sup>25</sup> Vö. LENGYEL Klára, *Az alanytalan mondatok egy segédigés típusáról* = KESZLER Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a leíró magyar nyelvtan köréből*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995, 168. k.
- <sup>26</sup> Vö. KÁDÁR Edit, *Gond van! (Töprengések a van-os szerkezetek egy sajátos típusa kapcsán)* = PETŐFI S. János–SZIKSZAINÉ NAGY Irma (szerk.), *Grammatika – szövegnyelvészet – szövegtan*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 78.
- <sup>27</sup> TOLCSVAI NAGY Gábor, *Van: változatok a létezés nyelvi konstruálására*, Magyar Nyelvőr, 140, 2016/1, 14.
- <sup>28</sup> Vö. KIEFER Ferenc, *Jelentésmélet* (2000), Corvina, Budapest, 2007, 263. és 209.
- <sup>29</sup> NÉMETH Boglárka, *Az állapotok aspektuális kategóriájáról*, Magyar Nyelv, 107, 2011/4, 428–429.
- <sup>30</sup> *Uo.*, 431.
- <sup>31</sup> *Uo.*, 432.
- <sup>32</sup> WITTGENSTEIN, *i. m.* (I. 249. §), 136.
- <sup>33</sup> Vö. Gilbert RYLE: *A szellem fogalma* (1949), Gondolat, Budapest, 1974, 31. skk.





ORSZÓ JÓZSEF, Ádám, Éva, 2008